

UOT – 930.94

Hidayət Cəfərov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, tarix ü.e.d., professor
e-mail: hidayet-jafar@mail.ru

XOCALI NEKROPOLUNUN IV QRUP ABİDƏLƏRİ: “DAŞ QUTU” QƏBİRLƏRİ

Qafqazın elmi baxımdan diqqəti cəlb edən abidələri sırasında Xocalı nekropolu kompleksi aparıcı yer tutur. XIX əsrin 80-ci illərində aşkar olunan Xocalı kompleksində sonrakı illərdə müxtəlif nəsil arxeoloqlar tərəfindən arxeoloji qazıntılar aparılmışdır. Burada axırncı arxeoloji tədqiqatlar 1984-cü ildə Hidayət Cəfərov tərəfindən həyata keçirilmişdir. Təqdim olunan məqalədə həm həmin qazıntıların, həm də başqalarının (E.Resler, A.İvanovski, İ.Meşşaninov) IV qrup altında cəmləşən “daş qutular” da apardığı tədqiqatlarının nəticələri işıqlandırılır.

Xocalı abidələri kompleksinə həsr olunmuş silsilə məqalələrdən dördüncüsü olan bu yazıda Xocalının daş qutulardan ibarət qəbirləri haqqında yığcam məlumat verilir. Bu tip abidələrə Xocalı kompleksinin İ.Meşşaninovun ifadəsincə adlanan “daşlı çöl” sahəsində daha çox rast gəlinmişdir. Maraqlıdır ki, burada daş qutular həm daş örtüklü kurqanların altında, həm də ayrıca kameralar halında qurulmuşdur. Doğrudur, daş örtüklər altındakı daş konstruksiyalı qəbirlər daha böyük ölçülü olmuşdur.

“Daşlı çöl” sahəsindən başqa bu tip qəbir kameraları məşhur “Haça təpə” və labirint rayonu ətrafında, İlisu çayının sol sahilində, Xocalı və Əsgəranı bir-birindən ayıran “Boz dağın” ətəyində də mövcud olmuşdur (tablo 1, 2, 3). Bu abidələr Xocalı kompleksinin e.ə. XII-XI əsrlərə aid xronoloji çərçivəsində qərarlaşması ilə yanaşı e.ə. VIII-VII əsrlərə qədər yerli tayfaların dəfn adətlərində yetərli yer tutmuşdur. Daş qutular bəzi hallarda Xocalı nekropolunun birinci qrupunu təşkil etmiş kiçik torpaq kurqanların səthində də salınmışdır. Digər halda böyük ölçülü (II qrup) torpaq kurqanların ətəyində yerləşmişdir.

Daş qutularda A.İvanovski (1896-cı il), E.Resler (1895-1897-ci illər), İ.Meşşaninov (1926-cı il) və H.F. Cəfərov (1984-cü il) arxeoloji tədqiqatlar aparmışlar.

A.A.İvanovskinin qazıntıları

1896-cı ildə Rusiya Coğrafiya Cəmiyyəti tərəfindən ezam olunmuş A.A.İvanovski Dəmçolu-Gülyataq, Qarabulaqla yanaşı Xocalıda da arxeoloji qazıntılar aparmışdır. A.İvanovskinin Xocalı nekropolunda tədqiq etdiyi dörd daş qutu (83, 84, 85, 86 sayılı) “daşlı çöldə” yerləşmişdir. Qəbirlərin sıralanması A.İvanovskiye məxsusdur.

83 sayılı daş qutu qəbri [1, s.150, III tablo, 12; XIV tablo, 1] (1,9x1,0x1,15 m) şimal-şərq cənub-qərb istiqamətində olub divarı qismən yonulmuş sal daşlardan hörülmüşdür. Qəbirdə oturmış vəziyyətdə tək adam dəfn olunmuşdur. Tapıntılar müxtəlif saxsı qab nümunələrindən, şəbəkəli başlıqlı dəstəyi tiyədən ayrı tökülmüş, ağac dəstəyə keçirmək üçün çıxıntılı - dilçəkli tunc xəncərdən, tunc qolbaq və üzükdən, əqiq, habelə “Cardium” tipli balıqqulaqlarından (qarnıyarıqlardan) düzəldilmiş muncuqlardan ibarətdir. Bütöv qalmış saxsı qab geniş ağızlı, enli yastı oturacaqlıdır. Səthi ağız kənarında biri digərinin içərisində olan ziqzaqvari xətlərdən, gövdəsi isə stilizə edilmiş heyvan fiqurlarından ibarət naxışla bəzədilmişdir. Qazılma üsulu ilə çəkilmiş naxışların səthi ağ maddə ilə inkrustasiya edilmişdir. Bu qab həm forması, həm də naxışlama texnologiyası ilə A.İvanovskinin qazdığı Dəmçolu və Gülyatağın ağ maddə ilə inkrustasiya edilmiş keramikası ilə bir tiplidir. Belə qabların geniş çeşiddə nümunələri Gəncəçay hövzəsi üçün daha çox xarakterikdir. Xatırladaq ki, bu qrup abidələr e.ə. XII-XI əsrlərə aid edilir.

84 sayılı daş qutu qəbri [1, s.150, III tablo, 4; VIII tablo, 12-13; V tablo, 5, 12] (2,4x1,1x1,2 m) böyük ölçülü daşlardan qurulmuşdur. Oturdulmuş halda dəfn izinə (üzü 83 sayılı qəbirdə olduğu kimi kameranın cənub-qərbində) təsadüf olunmuşdur. Qəbrin içərisi çoxsaylı, müxtəlif ölçülü daşla

dolmuşdur. Arxeoloji materiallar saxsı parçaları (formasını və tipi haqqında məlumat yoxdur), dəstəyi keçirmək üçün dilçəkli, tiyəsində ağac dəstəyə bərkitmək üçün sağanaq olan şəbəkəli başlıqlı tunc xəncər; tuncdan üzük (2 ədəd); arxasında körpüvari ilgəyi olan tunc düymələr (8 ədəd); küpü borulu olan yarpaqvari tiyəli dəmir nizə ucluğundan ibarətdir (**tablo 2, 24-26**). Burada tapılmış həm tunc xəncər, həm dəmir nizə ucluğu, həm də keramikasının səthində inkrustasiya ilə stilizəli heyvan rəsmi olan Xocalıdan bir qədər aralıda yerləşən, elə A.İvanovskinin qazdığı 81 nömrəli Gülyataq kurqanı materialları ilə bir tiplidir.

A. İvanovskinin növbəti qazıntı apardığı **85 sayılı daş qutu qəbri** (2,9x1,36x1,4 m) elə qədim dövrdə oğrular tərəfindən talan olunmuşdur. Bir neçə saxsı qab sınıqlarından və skelet qalıqlarından savayı, başqa avadanlığa təsadüf edilməmişdir.

A.İvanovskinin Xocalı nekropolunda axırncı qazıntı apardığı **86 sayılı daş qutu qəbri** [**1, s. 150, III tablo, 10, 29; VII tablo, 11-14; IX tablo, 7**] (2,2x1,2x1,3 m) cənub-qərb şimal-şərq istiqamətli olub yonulmamış böyük ölçülü sal daşlardan qurulmuşdur. Qəbirdə aşkar olunmuş ölü oturdulmuş vəziyyətdə, üzə şimal-şərqə doğru dəfn olunmuşdur. Qəbir kamerasının döşəməsi xırda ölçülü yastı daşlarla döşənmişdir. Burada qab parçaları (formasını haqqında məlumat yoxdur), şəbəkəli başlığı, ağac dəstəyi olmuş dilçəkli tunc xəncər, tiyəsi əyri olan yastı tunc bıçaq, dörd tilli tunc biz, dəvəgözü daşından arxası oymalı badamvari ox ucluqları (6 ədəd), 50-yə qədər müxtəlif ölçülü, şərsəkilli, uzunsov, girdə, kəsmə və s. şəkilli əqiq muncuq tapılmışdır. Tunc xəncər A.İvanovskinin qazdığı 83 sayılı Xocalı daş qutusunda aşkar olunmuş xəncərlə bir tipli və çox oxşardır. Qəbir avadanlığı e.ə. XII-XI əsr materialları ilə yaxın olub, bütövlükdə son tunc və ilk dəmir dövrü materialları içərisində geniş analogiyaya malikdir.

E.Reslerin qazıntıları [2, s.450-453, 7, list. 117-118]

Qarabağın, habelə Gəncəçay hövzəsinin arxeoloji abidələrinin qazılıb nəşr edilməsində xeyli zəhməti olan E.Reslər öz dövrünün başqa həmkarları kimi varlı, zəngin qəbir abidələrinə daha çox diqqət yetirmiş, kasıb abidələrə etinasız yanaşmışdır. Yəni, təəssüf ki, E.Reslər öz dövrünün ənənələrinə sadıq qalaraq yalnız daha varlı qəbir abidələri haqqında ətraflı məlumat vermiş, daş qutularla bağlı öləri qeydlərlə kifayətlənmişdir. Arxeoloji materialların rəsmi, daş qutuların planı dərc olunmamışdır. E.Reslər tərəfindən qazılmış üç daş qutu qəbri (22, 23, 24 sayılı) Qarqarçayın sol sahilindəki “daşlı çöl” nekropolunda yerləşmişdir. Həmin daş qutuların ölçüləri müvafiq olaraq 3,4x2,2x1,0; 2,0x1,0x1,0 m; 9,5 m x 93 sm x 90 sm olmuşdur.

A.İvanovskinin tədqiq etdiyi daş qutular kimi burada da qəbrin üst örtüyü olmamışdır. Döşəmədə daş layı yoxdur, torpaqdır. Arxeoloji materiallar formasız keramika parçaları, müxtəlif ölçü və quruluşlu əqiq muncuqlardan ibarət olmuşdur. Görünür, bu qəbirlər vaxtilə qarət olunmuşdur.

İ.İ.Meşşaninovun qazıntıları [3, s.226-227]

1926-cı ildə İ.Meşşaninovun rəhbərliyi ilə Xocalıda fəaliyyət göstərmiş arxeoloji ekspedisiya torpaq və daş örtüklü kurqanla yanaşı, burada, “daşlı çöldə” 3 daş qutu qəbri də açıb tədqiq etmişdir. (Qazıntılarda A.Ələkbərov, İ.Cəfərzadə, T.Passek, B.Latının də iştirak etmişlər. Sonralar onlar görkəmli tədqiqatçı-alimlər olmuşlar).

Daş qutular yonulmamış sal daşlardan qurulmuşdur. Onlardan ikisi kiçik torpaq kurqanın üstündə aşkar olunmuşdur. Bu fakt daş qutunun dövr etibarilə həmin tip kurqanlardan sonrakı dövrlərə aid olmasını bir daha sübut edir. Bu daş qutuların üzəri böyük ölçülü sal daşlarla örtülmüşdür.

Birinci iki daş qutudan fərqli olaraq İ.Meşşaninov briqadasının tədqiq etdiyi üçüncü daş qutu üst örtüyə malik olmamışdır. Təəssüf ki, bu qəbrin dəfn adəti ilə bağlı məlumat yoxdur.

Qəbirlərdə qara cilalı saxsı qab qırıqlarına, tunc üzük parçalarına və tuncdan muncuqlara təsadüf edilmişdir. Tuncdan başqa, burada dəvəgözü və çaxmaqdaşından arxası oymalı badamvari quruluşlu ox ucluqlarına, səthində basma dairədən naxışı olan sümük lövhəyə, pasta və əqiq muncuqlara rast gəlinmişdir. Arxeoloji materiallara görə bu qəbirlər də A.İvanovskinin qazdığı Xocalı daş qutu qəbirləri ilə eyni dövrlərə aiddir.

Uzun illərin (30 ildən artıq) fasiləsindən sonra 1984-cü ildə Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun Arxeologiya və Etnoqrafiya sektorunun rəhbərliyi Qarabağla bağlı tədqiqatlarla əlaqədar Xocalıya yeni arxeoloji ekspedisiya göndərdi.

H.F.Cəfərovun [4] 1984-cü ildə tədqiq etdiyi daş qutular (tablolar 3, 4). Həmin abidələr bu sətirlərin müəllifi tərəfindən Qarqarçayın sol sahilində, İlisu çayının sol sahilindəki eyni adlı və ya “Çınqıllıq” adlı nekropolda, köhnə Xocalı kəndinin şimalında, “Boz dağ” nekropolunda tədqiq edilmişdir. Onların demək olar ki, hamısı vaxtilə qarət edilmişdir. Hətta bir halda qəbrin yan daşları çıxarılmışdır. Bu qəbir (3 saylı) yeni tikilmiş yaşayış binasının inşası zamanı tamamilə dağıdılmışdır. Bütövlükdə tədqiq olunmuş qəbirlərin böyük əksəriyyətində üst daşı olmamış, bəzilərinə örtük daşının bir hissəsi qalmışdır. Döşəməsi bir qayda olaraq torpaq olmuşdur.

“Daşlı çöl”ündəki daş qutular. Buradakı abidələr müasir yaşayış binalarının inşası, habelə Xankəndinə dəmir yolu çəkilərkən çox dağınıya məruz qalmışdır. Vaxtilə İ.Meşşaninovun “daşlı çöl” adlandırdığı geniş ərazini əhatə etmiş nekropoldan çox az əlamət qalmışdır. Bu fakt 1984-cü ilə aiddir. Sonrakı illərdə də (1984-1990-cı illərdə) dağınıqlar artmışdır. Xocalının 1992-ci işğalından sonra həmin abidələrin taleyi böyük sual altında qalıb. Erməni vandalları, görünür, qalan abidələri də sisteməlik dağıtmaqda davam etmişlər. Əslində, bizim yenidən Xocalı tematikasına qayıtmağımız da elmi ictimaiyyətin diqqətini bir daha Xocalıya yönəltməklə bağlıdır.

1 saylı daş qutu (3,0x1,7x1,0 m). Dəmir yolu xəttinin sağında, nekropolun şimal-şərqində yerləşmişdir. Döşəməsi torpaqdır, üstü yoxdur. Şimal-şərq cənub-qərb istiqamətli olmuşdur. Qəbir çoxdan qarət edilib. Döşəməsində insan sümükləri (dişləri, lülə sümükləri və s.) saxsı qab sınıqları, pasta muncuqları daş və torpaqla bir-birinə qarışmışdır. Keramika qara, boz və sarımtıl rəngli qablara məxsus parçalardan ibarətdir. Bəzilərinin üzəri batıq və relyefli, nöqtəvari və şüvrəli xətlərlə naxışlanmışdır.

2 saylı daş qutu (3,5x1,2x1,2 m) şərq-qərb istiqamətində olub, üst daşının bir hissəsi qəbirə düşmüşdür. Qəbir talan olunub. Skeletin qalmış vəziyyətinə əsasən onun sağ yanı üstə, bükülü vəziyyətdə, başı qərbə dəfn olunması müəyyən edilmişdi. Qəbir avadanlığı saxsı qab qırıqlarından və muncuqlardan ibarətdir. Keramika nümunələrinin bəziləri nazik divarlı, mil düzündə tədqiq edilmiş Kiçik kurqanın materialları [5, s.26, rəsm 6, 1, 3-8] və Şamxor nekropolunun [6, s.8, rəsm 7] kubokvari qabları ilə bir tiplidir. Başqa nümunələri cam və xeyrələrə aiddir. Bəzi qab parçalarının səthində relyefli xətlər və cizma üçbucaqlardan naxış vardır. Qulplar nazik çubuqvari və enli lentvari-dır. Muncuqlar əqiq (diskvari, şarşəkilli, yastı-uzunsov), göy və yaşıl rəngli pastdan (silindrik, diskşəkilli, şarvari və s.) hazırlanmışdır.

3 saylı qəbir yaşayış binası tikilərkən tamam dağıdılmışdır. Burada çürümüş insan sümüklərinə və üzərində tilləri aşağı, içərisi nöqtələrlə doldurulmuş cizma üçbucaqlarla naxışlanmış qara cilalı qaba təsadüf edilmişdir.

4 saylı daş qutu (2,4x1,2x1,6 m) şimal-qərb cənub-şərq istiqamətində olmuşdur. Üst örtüyü yox idi. Döşəməsi torpaqdır. Qarət olunmuşdur. Qəbirdə qara, boz və sarımtıl qablara məxsus bir neçə formasız keramika fraqmentlər tapılmışdır.

5 saylı daş qutu (2,0x0,8x1,2 m) şərq-qərb istiqamətində olub səliqə ilə yonulmuş daşlardan qurulmuşdur. Üst daşı yox idi. Qarət olunub. Torpaq döşəmədə qəbrin müxtəlif hissələrində kubokvari qablar, cam və küpəyə məxsus parçalar, əqiq muncuqlar tapılmışdır (3 ədəd). Küpə parçalarında şaquli relyefli naxış var.

“Boz dağ” nekropolu. Nekropol 20 hektardan artıq sahəni əhatə edir. Şimalda Xocalı və Əsgəranı ayıran “Boz dağ”, şərqdə Ağdam-Xankəndi şosse yolu ilə sərhədlənir. Qərb və cənubda Xocalı vadisi uzanır. “Boz dağ” nekropolunun xarakterik xüsusiyyəti buradakı daş qutuların tək-tək deyil, 4-5-dən 10-12-ə qədər kompakt halda cəmləşməsidir. Daş qutuların arasındakı boşluq çapma qaya parçaları ilə doldurulmuşdur. Boz dağ nekropolunda bir qrup daş qutu qazılmışdır (№ 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 16-19).

6 saylı daş qutu. Nekropolun cənub qərb qurtaracağında yerləşmiş qrupa daxil olmuşdur. Qəbir (2,4m x 80 sm x 1,3 m) şərq qərb istiqamətində olub, üst daşının bir hissəsi yox idi. Qarət olunub. Torpaq döşəmədə, daş, xırda çınqıl və torpaq qatı içərisində insan sümüklərindən hissələrə

(dişlər, onurğa və lülə sümükləri), habelə müxtəlif tip qablara (əsasən 2 və 3 saylı qəbir materialları ilə bir tipli olan küpə və camlara) məxsus fraqmentlərə təsadüf edilmişdir. burada həmçinin iri buy-nuzlu heyvan və quş sümükləri də tapılmışdır. Muncuqlar ağ və göy rəngli pasta (çəlləkvari, uzun-sov – oval, rombşəkilli) və əqiqdən (silindrik, şar və diskşəkilli, arpavari və s.) hazırlanmışdır. Tunc əşyalar iki ədəd üzükdən ibarətdir. Onlardan biri spiralvaridir.

7 saylı daş qutu qəbri (2,4x1,0x1,4 m) şərq-qərb istiqamətli olub, üst daşı kənara atılmışdır. Qarət olunub. İnsan (diş və lülə sümükləri) və heyvan sümükləri, saxsı qab qırıqları qarışıq vəzi-yətdə qalmışdır. Burada həmçinin tuncdan eynek şəkilli asma, kvadrat formalı üzük, habelə, əqiq və pasta muncuq tapılmışdır. Keramika parçaları hündür, dar boğazlı, tək qulp bardaqlara, cam və kü-pələrə məxsus olmuşdur. Bəziləri çərtmə, cızma və relyefli naxışa malikdir.

10 saylı daş qutu (2,0x1,2x1,4 m). “Boz dağ” nekropolunun mərkəzi hissəsində kompakt yer-ləşmiş dörd daş qutunun biridir. Üst daşı yoxdur. Qarət olunub. İnsan sümükləri (dişlər və lülə sū-mükləri) saxsı qab sınıqlarına, dəvəgözü daşından qəlpələrə və əqiq muncuqlara qarışmışdır.

11 saylı daş qutu qəbrinin (2,5x1,0x1,4 m) yan daşlarından biri (qərb divarı) və üst daşı yox idi. Qarət olunub. Qəbirdə çürümüş insan skeleti izləri və formasız qab fraqmentləri tapılmışdır.

12 saylı daş qutu qəbri “Boz dağ” nekropolunun şimal hissəsində kompakt yerləşmiş daş qu-tular (8 ədəd) qrupuna daxildir. Burada 3 qəbir (12, 13, 14 saylı) öyrənilmişdir. Şərq-qərb istiqamət-li qəbirin üst daşının bir tərəfi talançılar tərəfindən sındırılıb kənara atılmışdır. Dəfn qaydası və ava-danlığın düzülüş qaydası pozulmuşdur. Qəbrin müxtəlif hissələrində insan sümüklərinə 1 və 2 saylı daş qutuların keramika nümunələri ilə oxşar gil qab parçalarına, əqiq, pasta və şüşə muncuqlara, ha-belə dördtilli tunc bizə təsadüf edilmişdir.

13 saylı daş qutu qəbri (2,0x1,0x1,3 m). Şərq-qərb istiqamətli olub, üst daşı yox idi. Qarət olunduğu üçün dəfn qaydası pozulmuşdur. Torpaq döşəmədə çox pis qalmış insan sümükləri (diş və lülə sümükləri), əvvəlki keramika nümunələri ilə oxşar fraqmentlər, əqiq və pasta muncuqlar, nazik tunc məftildən üzük tapılmışdır.

14 saylı daş qutu qəbri (2,4x1,2x1,4 m) şərq-qərb istiqamətlidir. Üst daşının bir hissəsi və qərb divarının daşı sındırılmış, qəbir qarət olunmuşdur. Qəbir avadanlığından formasız qab fraq-mentləri, dəvəgözü daşından qəlpə və qeyri-müəyyən formalı dəmir əşyanın parması qalmışdır. İn-san sümükləri çürümüşdür.

16 saylı daş qutu qəbri (2,2x1,0x1,4 m). “Boz dağ” nekropolunun cənub-şərq hissəsində kompakt yerləşmiş qəbirlər qrupuna (10 ədəd) daxil olmuşdur. Burada iki qəbir (16,17 saylı) öyrə-nilmişdir. 16 saylı qəbirin divarları səliqəli yonulmuş sal daşlardan qurulmuşdur, üst daşı yoxdur. Qarət olunub, döşəmə torpaqdır. Qəbrin müxtəlif hissələrində pis qalmış insan sümükləri, geniş ağzılı, şarşəkilli gövdəsi olan küpə sınıqları (birində relyefli xətt və torvari naxışlar var), spiralvari tunc üzük tapılmışdır.

17 saylı daş qutu qəbrinin (2,4x0,8x1,2 m) üst daşı sındırılıb kənara atılmışdır. Qarət olunub. Pis qalmış insan sümükləri, səthi üçbucaq və paralel cızma xətlərdən naxışı olan keramika sınıqları bir-birinə qarışmış halda tapılmışdır. Əqiq muncuqlar çox azdır. Burada öyrənilmiş axırıncı iki daş qutu qəbri (18, 19 saylı) Boz dağ nekropolunun mərkəzində kompakt halda yerləşmiş qəbirlər (9 qə-bir) qrupuna daxil olmuşdur.

18 saylı daş qutu qəbri səliqəli yonulmuş daşlardan qurulmuşdur. Üst daşı yoxdur. Qarət olunmuşdur. Pis qalmış insan skeleti qalıqları (dişlər və lülə sümükləri) boz, qırmızı və qonur rəng-li, səthi bəzən relyefli şaquli xətlərdən naxışlı keramika fraqmentləri, silindrik və şarşəkilli əqiq, ha-belə pasta muncuqlar, dəvəgözü daşı qəlpələri tapılmışdır.

19 saylı daş qutu “Boz dağ” nekropolunda öyrənilmiş axırıncı qəbirdir. Şərq-qərb istiqamətli qəbir (2,4x1,0x1,3 m) qarət olunmuşdur. Burada pis qalmış və nizamsız səpələnmiş insan cəsədi qa-lıqları, qara və bozuntul-qonur rəngli qab sınıqları, dəmir qolbağın sınığı, çoxsaylı əqiq, habelə pasta muncuqları əldə olunmuşdur. Üzəri şirlə örtülmüş pasta muncuqlardan biri böyük ölçüsü ilə seçilir.

“İli-su” nekropolu. Bir hektardan çox sahəni əhatə edən “İli-su” nekropolu köhnə Xocalı kəndinin şimal kənarında, İli-su çayının sol sahilində, onun Xocalı çayına töküldüyü ara sahədə yer-

lənmişdir. Daş qutuların qrup halında yerləşməsi və qəbirlərin konstruksiyası ilə, habelə qalmış avadanlığın tipoloji xüsusiyyətlərinə görə “Boz dağ” nekropolunu xatırladır. Burada üç daş qutu qəbri öyrənilmişdir.

8 sayılı daş qutu qəbri nekropolun şimal hissəsindəki bir qrup daş qutulara daxil olmuşdur. Qərb-şərq istiqamətli qəbrin (2,4x0,8x1,2 m) üst daşı, habelə cənub divarının bir hissəsi qərətçilər tərəfindən dağıdılmışdır. Qəbirdə çox pis qalmış insan sümükləri, əqiq və pasta muncuqlara təsadüf edilmişdir.

9 sayılı daş qutu qəbri (2,2x1,0x1,5 m) daş qutulardan ibarət qrupa daxil olmuşdur. Qərb-şərq istiqamətlidir, üst daşı olmamışdır. Qəbirdə əvvəlki anatomik quruluşu dağılmış insan skeleti qalıqları (lülə sümükləri, alt çənə sümüyünün parçası), cam, kubokvari qab, küpə sınıqları (səthində cizma xətlərdən naxış var), dəmirdən küpü borulu, yarpaqşəkilli tiyəsi, qabırğalı olan dəmir nizə ucluğu tapılmışdır.

15 sayılı daş qutu qəbri (2,05x1,3x1,6 m) nekropolun şərqində yerləşmişdir. Divarları qismən yonulmuş sal daşlarından hörülmüş, üzəri bir böyük və bir neçə orta həcmli daşlardan örtülmüşdür. Şərq divarının hörülüşü müəyyən qədər fərqlənir: burada daşlar çətirvari düzülmüşdür. Qəbrin şərqində sağ yanı üstə, bükülü vəziyyətdə dəfn olunmuş insan skeleti təmizlənmişdir. Qəbir avadanlığı qırmızı vazaya oxşar qab, başqa keramika fraqmentləri, kiçik ölçülü, ensiz, səthi qabırğalı, dilçəkli xəncər, nazik tunc iynə, şarşəkilli, romb, çəllək və diskvari əqiq və pasta muncuqlardan ibarət olmuşdur. 15 sayılı daş qutu “daşlı çölü”, Boz dağ və İlisu nekropolunda dağılmamış yeganə qəbir abidəsidir.

1984-cü il tədqiqatlarının nəticələrini yekunlaşdıraraq bəzi mülahizələr söyləmək olar. Biza görə daş qutular, əsasən, tayfanın aşağı təbəqələri üçün nəzərdə tutulmuş qəbir forması olmuşdur. Əks halda, bu qəbirlərin üstündə hökmən kurqan örtüyü olmalı idi. İkincisi, daş qutular, əsasən, Xocalı abidələrinin üçüncü tipi ilə (daş kurqanlarla) bir vaxtda daha geniş yayılmağa başlayır. Hərçənd ki, daş qutuların e.ə. XII-XI əsrlərdə mövcud olması faktı da məlumdur (A.İvanovskinin qazıntılarını).

Bizim tədqiq etdiyimiz daş qutular, görünür, Xocalı abidələri kompleksinin axırıncı xronoloji çərçivəsinə bağlayır. Doğrudur, bizim tədqiq etdiyimiz daş qutular elə talan olunmuşdur ki, dəfn adəti, avadanlığının yerləşməsi və tipoloji tərkibi haqqında qəti fikir söyləmək çətindir. Lakin bununla belə əldə olunmuş fraqmentlər, qəbirlərin təmizlənməsi gedişində aparılan müşahidələr bəzi nəticələrə gəlməyə kömək edir. Görünür, ölümlər yanı üstə, bükülü vəziyyətdə, inqumasiya yolu ilə dəfn olunmuşlar. Bu baxımdan bizim daş qutular böyük torpaq (II tip) və daş (III tip) kurqanlardan (həmin kurqanlarda, bildiyimiz kimi, kremasiya adətinin varlığı müşahidə edilmişdir) fərqlənir.

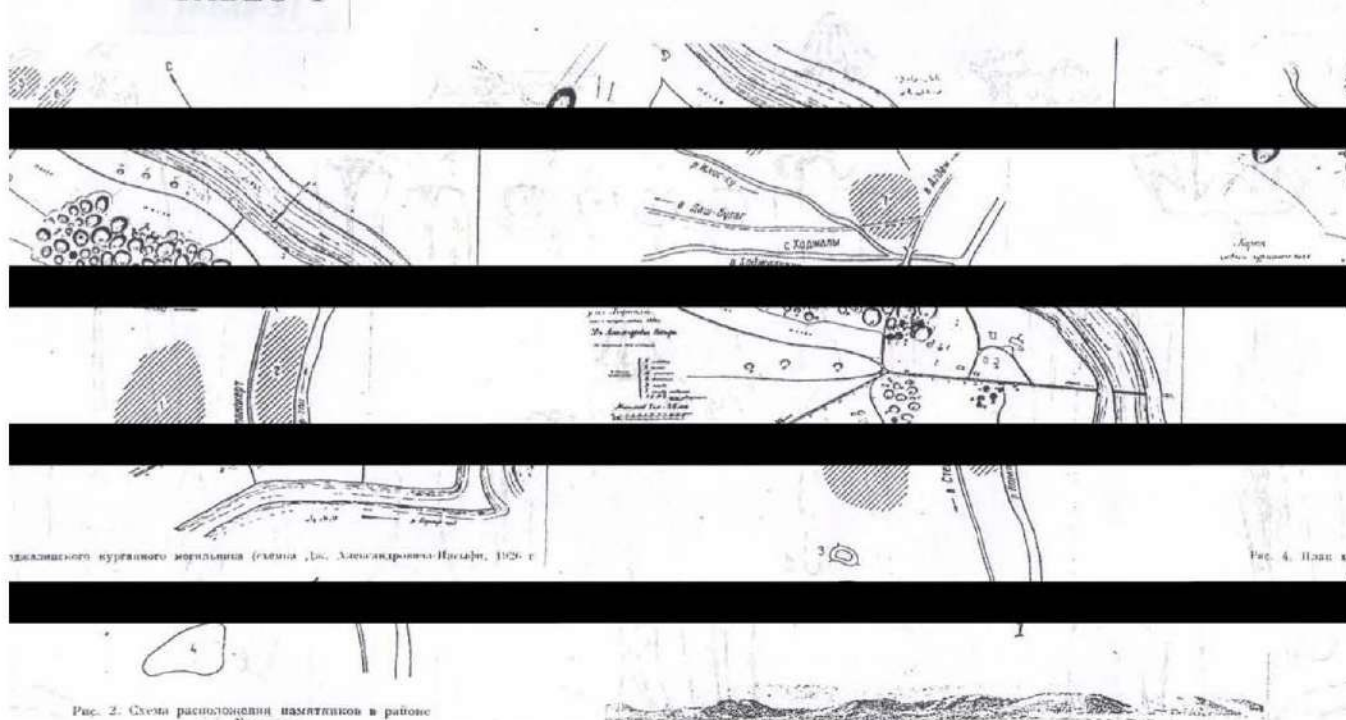
Qəbir avadanlığı haqqında da təxmini mülahizə yürütmək mümkündür. Belə ki, keramika nümunələri fraqmentlər halında olduğu üçün onları qəti olaraq bu və ya digər qab tipinə aid etmək çətin olur. Bununla yanaşı, nisbətən yaxşı qalmış fraqmentlərə əsasən buradakı parçaların cam, kuzə, xüsusilə də, tək qulp kubokvari və vazaşəkilli qablara məxsus olmasını söyləmək mümkündür. Axırıncıların bizim tədqiq etdiyimiz daş qutuların əksəriyyətində tapılması, bu qəbirlərin xronoloji çərçivəsinin e.ə. VIII-VII əsrlər arasında olmasını müəyyən etməyə imkan verir. Məlum olduğu kimi, bu keramika Mil düzündəki Kiçik kurqan və Şamxor nekropolunun (Qələndər Aslanovun qazıntıları) əksər sinxron qəbirlərində geniş çeşidli təmsil olunmuşdur [5, s.26, rəsm 6, 1,3-8; 6, s.8, rəsm 7].

Xocalıda 1984-cü ildə aparılmış qazıntılar göstərdi ki, e.ə. VII əsrdən sonra qədim əhali hansı səbəb üzündənsə ölümlərini burada dəfn etməmişlər. Doğrudur, güman etmək olar ki, həmin vaxtdan sonra dəfn mərasimi üçün başqa qəbir tipi dəbdə olmuşdur, məsələn, yerüstü əlaməti olmayan torpaq və ya küp qəbiri. Lakin bu tip abidələrə indiyə qədər təsadüf edilməmişdir. 1984-cü il Xocalıda arxeoloji qazıntıların axırıncı mövsümü olmuşdur. Dağılmış, talan olunmuş evlərin 1992-ci ilin 26 fevralında vəhşi genosidə məruz qalmış sakinləri kimi qədim əcdadlarımızın tarixi abidələri də əsil sahiblərinin öz doğma yurdlarına qayıtmasını gözləyir. Biz əminik ki, Azərbaycan xalqının haqq işi qalib gələcək, müzəffər Azərbaycan əsgəri doğma torpaqlarımızı azad edəcək, erməni vandalları ərazimizdən qovulacaq. O gün uzaqda deyil. Biz bütün varlığımızla buna əminik.

Açar sözlər: Xocalı nekropolu, “daş qutular”, keramika, xəncər

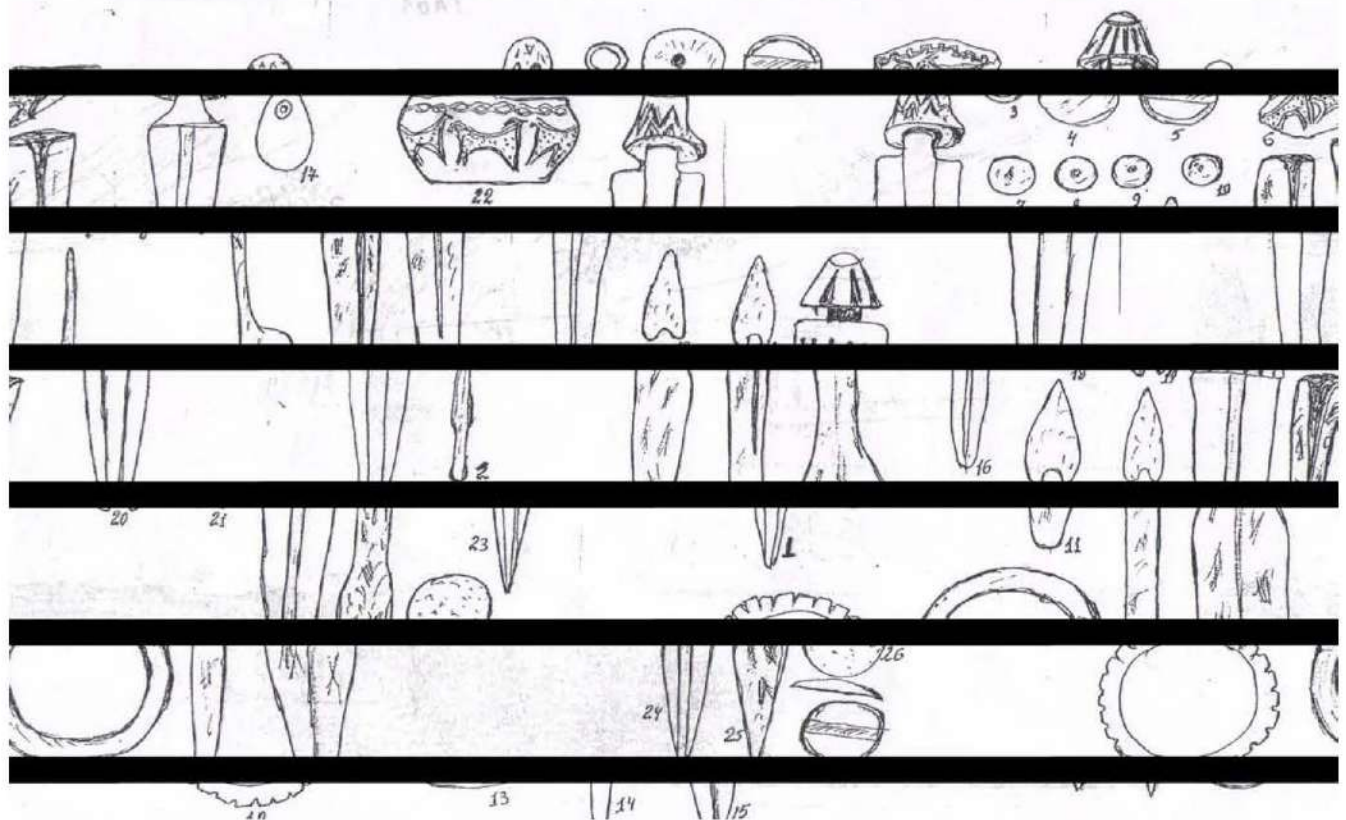
TABLO 1

TABLO 1

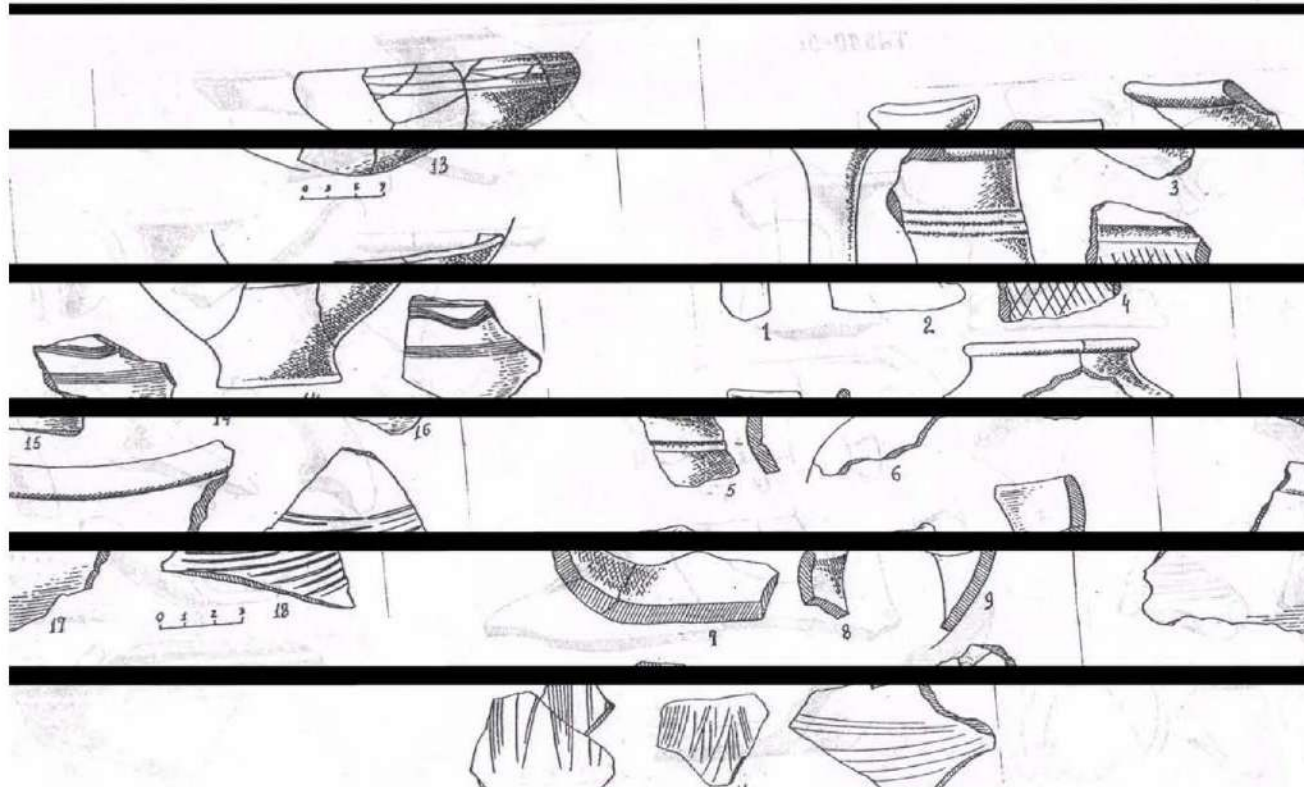

TABLO 2

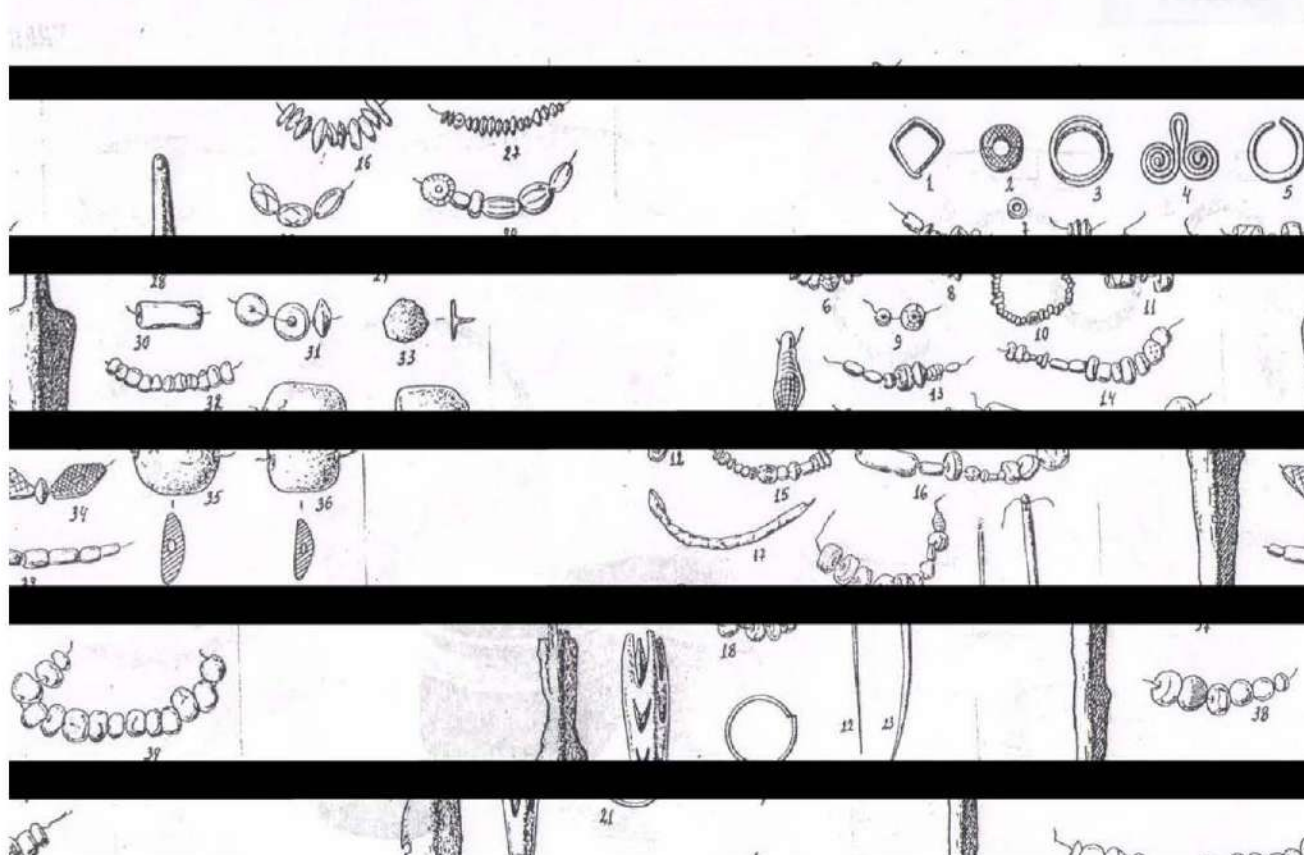
ТАБЛ

TABLO 3

TABLO 4

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ивановский А.А. По Закавказью. МАК, вып. VI, Москва, 1911, с. 143-149.
2. ZE VBGAEU, Berlin, 1898, p.416-454.
3. Мещанинов И.И. Краткие сведения о работах археологической экспедиции в Нагорный Карабах и Нахичеванский край, снаряженной в 1926 г. Обществом Изучения Азербайджана. Сообщения ГАИМК. Ленинград: 1926, с.217-247.
4. Cəfərov H.F. 1984-cü ildə Xocalıda aparılmış arxeoloji qazıntıların hesabatı. AMEA AE İnstitutunun elmi arxiv.
5. Иессен А.А. Из исторического прошлого Мильско-Карабахской степи. ТААЭ, т. II, МИА СССР, №125, М.-Л.: Наука, 1965, с. 10-35.
6. Асланов Г.Г. Шамхорский некропол. Баку: Элм, 1986, с.3-11.
7. Дело АК № 48/1897 г.

Гидаят Джафаров

**ПАМЯТНИКИ IV ГРУППЫ ХОДЖАЛИНСКОГО НЕКРОПОЛЯ:
ПОГРЕБЕНИЯ В «КАМЕННЫХ ЯЩИКАХ»**

Резюме

Одним из наиболее ярких памятников Кавказа является Ходжалинский могильный комплекс. Выявленные еще в 80-х годах XIX века, Ходжалинский комплекс неоднократно привлекал внимание целого ряда исследователей. Последние археологические раскопки здесь проводились в 1984 г. Г.Джафаровым. В представленной статье освещаются как результаты этих раскопок, так и раскопки проведенные другими исследователями (Э.Реслер, А.Ивановский, И.Мещанинов) в так называемых каменных ящиках.

Ключевые слова: Ходжалинский некрополь, “каменные ящики”, керамика, кинжалы

Hidayat Jafarov

**THE 4th GROUP MONUMENTS OF
KHOJALY NECROPOLIS: “STONE BOX” GRAVES**

Summary

Khojaly necropolis complex occupies a leading position among the attractive monuments of Caucasus. Archaeological excavations were carried out by archaeologists in Khojaly complex discovered in the 80s of the XIX century. The latest archaeological researches were carried out in 1984 by Hidayat Jafarov. The results of excavations and researches carried out under the fourth group by others (E.Resler, A.Ivanovski, I.Meshshaninov) were illuminated in the presented article.

Keywords: Khojaly necropolis, “Stone boxes”, ceramics, dagger